

УДК 2-756(477.52/6)(09)(045)

Олена Предко

Богословські студії в Університеті Св. Володимира в XIX – на початку XX ст.

Здійснюється огляд та аналіз викладання богослов'я в Університеті Св. Володимира в XIX – на початку XX сторіччя. Характеризуються богословські ідеї, репрезентовані його викладачами. Подаються короткі відомості про професорів, які викладали богословські дисципліни, зокрема І. Скворцова, Н. Фаворова, П. Светлова, Г. Головінського, Т. Добшевича, М. Боголюбова, М. Поснова. Цікавим є те, що кожний із згаданих вище професорів богослов'я розробляв авторські курси, враховуючи тогочасні досягнення науки, зокрема філософії, психології, логіки. Об'єднувало їх лише те, що кожний так чи так намагався розв'язати проблему реформування богослов'я, поєднуючи науковість і церковність. При цьому прилучення до християнських студій не обмежувалося викладанням циклу богословських дисциплін. В університеті були церкви – православного та римо-католицького віросповідання, настоятелями яких були професори богослов'я. Зазначається внесок професорсько-викладацького складу в розвиток вітчизняної освіти та науки.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, освітня реформа, богословська освіта, професорсько-викладацький склад, університетські церкви, науковість і церковність

Olena Predko

Theological studies at the University of St. Vladimir in the 19th – beginning of the 20th century

The teaching of theology at the University of St. Volodymyr in 19th – early 20th centuries is overviewed. Theological ideas developed by the teachers of University are characterized. Short summaries about the professors of theological disciplines, in particular I. Skvortsov, N. Favorov, P. Svyetlov, H. Holovinskiy, T. Dobshevych, M. Boholyubov, M. Posnov, are submitted. It is interesting that each of the above professors of theology developed their personal courses considering scientific discoveries of the time, including philosophy, psychology, logic. The only thing that united them was that one way or another each of them tried to solve the problem of reforming theology, combining scientificity and churchism. The introduction to Christian Studies was not limited by teaching of theological disciplines. The university had Orthodox and Roman Catholic Churches, rectors of which were professors of theology. The contribution of the teaching staff to the development of domestic science and education is noted.

Keywords: University of St. Vladimir, educational reform, theological education, teaching staff, university churches, science and churchism

Сьогодні українське релігієзнавство переживає складний і водночас дуже цікавий період у своєму розвитку. Не задовольняючись марксист-

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

ською парадигмою витлумачення релігії як єдино можливою, релігієзнавча наука поринула в ситуацію «свободи від» і, власне, опинилася перед необхідністю вибору. Логічно, здавалося б, прилучитися до однієї із тих шкіл, якими так багата сьгоднішня релігієзнавча наука. Проте в них відкидається сама можливість створення такої концепції, яка б поєднувала здобутки вітчизняних релігієзнавців і водночас давала змогу вийти на більш широкий теоретико-методологічний простір, не обмежений ідеологічними «парканами».

Також значні зміни в вітчизняному релігієзнавстві пов'язані як з реаліями нашого національного буття, так і з світовими глобалізаційними процесами, які, актуалізуючи екзистенційну напруженість людини, з одного боку, прагнуть надати їй всезагального, універсального статусу, з іншого – посилюють її бажання зберегти національну самобутність та унікальну самоідентичність. Нинішня вітчизняна релігієзнавча наука прагне збагнути всю складність релігійного феномена, надає можливість орієнтуватися в релігійно-церковних питаннях як доктринального, так і практичного характеру, вчить вдаватися до діалогу та співробітництва між невірними та вірними різних конфесій як засобу досягнення консенсусу громадянської злагоди в суспільстві. Безперечно, коріння такої толерантизації можна віднайти в тих освітніх надбаннях, які формувались упродовж багатьох десятиліть у світських навчальних закладах, зокрема в Університеті Св. Володимира.

До сьогодні означена тема не знайшла свого висвітлення серед наукового загалу. Тим паче, проблема богословської освіти в світських навчальних закладах розглядається в контексті філософських студій (Н. Мозгова, І. Огородник, Л. Платонова та ін.), юридичної освіти (К. Губар), логіки (І. Хоменко), окремих світських інституцій, зокрема, Кам'янець-Подільського державного ук мраїнського університету (В. Адамський), а також творчого доробку окремих персоналій, викладацька діяльність яких була пов'язана з Університетом Св. Володимира (В. Єршов, А. Колодний, В. Нападиста, П. Павленко та ін.) Відтак нашою метою є аналіз впровадження богословської освіти в стінах Університету Св. Володимира.

Київський університет був заснований на базі Кременецького ліцею. 25 листопада 1833 р. було затверджено його Статут і штат, а

15 липня 1834 р. проголошено акт про відкриття Університету в Києві, якому на знак «особливого заступництва і в пам'ять великого просвітника» надано ім'я Св. Володимира. Імператорський Університет Св. Володимира став сьомим університетом Російської імперії після Санкт-Петербурзького, Московського, Дерптського, Віленського, Казанського та Харківського університетів. Першим факультетом у новоствореному університеті був філософський (1834). 1835 р. відкривають юридичний факультет, а 1841 р. – медичний. Цикл богословських дисциплін репрезентували дві особливі, які не належали до факультетів кафедри: одна для студентів православного, а інша для студентів римо-католицького віросповідання. Перший статут, затверджений царським указом у 1804 р., не передбачав в університетській структурі теологічного факультету, але вводив до складу відділу моральних і політичних наук дві богословські кафедри – догматичного і морального богослов'я і трактування Святого Письма та церковної історії. Зате університетський статут зразка 1835 р. для богословських наук передбачав утворення однієї міжфакультетської кафедри, що підкреслювало рівне ставлення до неї студентів всіх структурних ланок навчального закладу. Цикл богословських дисциплін доводилося читати одному професору, що неминуче перетворювало курс на фрагментарно-оглядовий в контексті загального курсу богослов'я. Щоб усунути цей недолік у новому університетському статуті, прийнятому 18 червня 1863 р., було залишено міжфакультетську кафедру богослов'я в складі трьох викладачів, однак церковну історію і церковне право було виділено в окремі кафедри, які структурно закріплювалися за історико-філологічним та юридичним факультетами [1].

Ряд професорів богослов'я взяли участь у обговоренні цих приписів статуту. Протоієрей Н. Фаворов звернув увагу на те, що підґрунтям університетських богословських курсів повинно бути розкриття догматів православної церкви. Причому в програму університетського курсу потрібно було ввести читання Святого Письма, що уможливило б знайомство студентів із Біблією. У зазначеному обсязі для курсу богослов'я передбачалося два роки: один для вивчення догматичного і морального богослов'я, другий – для вивчення Святого Письма [2, с. 201–203].

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

Також обговорювалися питання з приводу циклу дисциплін богословських факультетів. Приміром, М. Поснов як зразком радив послуговуватися європейською практикою, де богословські підрозділи отримали свою визначеність та довершеність. Він вважав за необхідне суттєво скоротити викладання світських предметів і відповідно зосередити навчання на трьох відділах: біблійно-екзегетичному, історичних наук та систематичних богословських наук [3, арк. 165–167]. Акцентувалась увага на конфесійності факультетів. Також пропонувалося враховувати інтереси студентів, їх запити.

Професор богослов'я університету Св. Володимира протоієрей П. Светлов намагався довести необхідність створення богословських факультетів у світських вищих навчальних закладах. На його думку, така реорганізація обумовлювалася інтересами самого університету та освіти в цілому, інтересами церкви і богословської науки, нарешті, інтересами держави, зазначаючи, що «яких би поглядів ми не дотримувалися на релігію і релігійне знання загалом у порівнянні з науковим знанням, ми не можемо закреслити того явного факту, що завжди і всюди релігійне знання входило і входить важливою і значною складовою частиною в людське знання найвищої цінності»[4, с. 322]. Якщо навіть звернутися до правил вступу до Університету Св. Володимира (1883 р.), то серед попередніх випробовувань пропонувалися Закон Божий, священна і церковна історія.

Викладання богословських дисциплін в університеті з кожним роком все більше ускладнювалося, що було зумовлено зростанням спеціалізації університетської освіти. Спершу церковне законодавство стало однією з дисциплін юридичного факультету, згодом було порушено питання про доречність викладання курсу богослов'я для студентів медичного факультету. І лише завдяки наполегливості І. Скворцова йому, як викладачу богословських дисциплін, вдалося відстояти свої предмети. Мислитель висловив свої думки з цього приводу так: він, по-перше, погодився читати церковне законодавство на юридичному факультеті за умови, що й іншим студентам університету буде дозволено, навіть рекомендовано, у вільний від інших занять час слухати лекції з богослов'я, і, по-друге, він переконав керівництво, що «медичні науки повинні бути в тісному зв'язку з вченням релігії та духом християнської церкви, а будь-яке інше

розуміння речей є несумісним з поняттям і метою університетської освіти» [5, с. 348].

Про неоднозначне ставлення до богословської освіти в Університеті св. Володимира свідчить хоча б такий епізод із викладання курсу історії філософії відомим українським філософом, педагогом, одним з організаторів та першим академіком Всеукраїнської академії наук О. Гіляровим. (До речі, у Київському університеті О. Гіляров отримав вчений ступінь доктора філософії. І вся його подальша наукова, викладацька, творча діяльність також пов'язана була з Університетом Св. Володимира). В. Асмус пригадує, що на другому курсі, О. Гіляров, читаючи курс історії філософії та закінчивши виклад неоплатонізму, відразу переходив до філософії Відродження. Середньовічна філософія ним не читалась. Він зазначає: «Нас дуже здивував цей пробіл, але незабаром причина його стала нам відома. Був час, коли Гіляров докладно читав історію філософії середніх віків і лекції його з цього розділу стенографувалися і, зазвичай, видавалися літографованим способом. Але для якоїсь довідки курс Гілярова знадобився професору, що читав на факультеті богослов'я. З крайнім незадоволенням теолог виявив, що читання християнського богослов'я викладалися Гіляровим в дусі неприпустимого, як йому здалося, вільнодумства і скептицизму. Після уважного ознайомлення з курсом постановою факультету Гілярову було заборонено на майбутнє читати розділ середньовічної філософії і схоластики. Пропущена була філософія середньовіччя і в першому виданні Гілярова «Філософія в її істотності, історії та значенні» (1916). І тільки в другому виданні керівництва (1919) розділ середньовічної філософії був відновлений» [6, с. 96].

Безперечно, викладачі Університету Св. Володимира, були інтелектуальною елітою Києва. Окрім богослов'я, часто-густо вони водночас читали курси філософії, логіки, психології. Слушною є думка Г. Шпета: «Вперше філософія проникає до нас, хоча і в скромній, на Заході віджитій, ролі служниці богослов'я... Саме виникнення наукоподібного богослов'я вже має вважатися свіжим віянням в задушливому тумані загального невігластва. Шлях був довгий і йшов крізь десятиліття неосвіченості та невігластва» [7, с. 24]. Питання, які переважно цікавили викладачів, знаходилися

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

в рамках західноєвропейської філософії та богослов'я того часу. Серед них головними були такі: Як реформувати систему освіти? Як впровадити в світські заклади богословські дисципліни? Які взаємозв'язки існують між філософією та богослов'ям? Розв'язуючи ці питання, вони розробили ряд проблем, які ввійшли в скарбницю вітчизняної філософії та релігієзнавства. Їхній науковий доробок і дотепер цікавий не тільки з погляду історії релігієзнавства, але й з позиції сучасних тенденцій розвитку богослов'я. На жаль, не всі з київських професорів мали видані праці. Про їхні погляди сьогодні можна дізнатися, тільки дослідивши рукописи, що залишилися після них. При цьому деякі рукописи не є авторськими. Це конспекти студентів, які були присутні на їхніх заняттях. Спробуємо розглянути ці персоналії більш докладно. Це становить інтерес хоча б тому, що деякі з них (як і репрезентовані ними ідеї) впродовж тривалого часу були забуті й до сьогодні невідомі широкому загалу.

Іван Михайлович Скворцов (1795–1863) – ординарний професор філософських наук, доктор богослов'я, протоієрей. Понад 30 років викладав у Київській духовній академії і майже 25 років читав лекції в Університеті Св. Володимира. У 1834–1858 рр. І. Скворцов працював професором у новоствореному Університеті Св. Володимира на кафедрі богослов'я, церковної історії та канонічного права і читав лекції з церковної історії, догматичного й морального богослов'я та церковного права. В 1840–1841 рр. був настоятелем православної університетської церкви. З 1850 р., коли були закриті кафедри філософії в усіх університетах Російської імперії, він читав цикл філософських наук – логіку, психологію та моральну філософію. Лише у 1860 р. було відновлено кафедри філософії в складі класичних відділень історико-філологічних факультетів. У Державному архіві м. Києва зберігається письмова згода І. Скворцова на пропозицію ректора Університету Св. Володимира Р. Траутфеттера викладати в університеті крім богослов'я, ще й психологію та логіку. Єдине, про що просить І. Скворцов, – надати йому програми з цих дисциплін [8, арк. 15].

Університетська служба І. Скворцова тривала 25 років, наприкінці її йому було присвоєно звання заслуженого професора та почесного члена університету. У 1839–1855 рр. він був також законовчителем у

Київському інституті шляхетних дівчат, а з 1837 р. до 1861 р. – у зразковому пансіоні для дівчат.

Назарій Антонович Фаворов (1820–1897) – широко знаний у свій час професор Київської духовної академії та Університету Св. Володимира другої половини XIX ст., доктор богослов'я, автор майже сотні праць з богословських питань. Найвідоміші його праці: «Нариси морального православно-християнського вчення» (1863), «Про християнську моральність» (1880) та «Основні поняття про моральність», що зберігається в рукописному варіанті в Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, «Читання про догматичні істини православно-християнської віри» (1882, 1890).

Павло Якович Светлов (1861–1945), протоієрей, професор богослов'я Київського університету. Освіту здобув у Московській духовній академії. З 1889 р. – законовчитель в Ніжинському історико-філологічному інституті. Священик при церкві Ніжинського історико-філологічного інституту (1889). Надрукував в різних духовних журналах багато статей з богослов'я (догматичного, морального, апологетики і біблійної історії); деякі з них видані окремо. З 1897 р. – професор богослов'я Київського університету. У 1902 р. – доктор богослов'я. Керівник релігійно-філософського гуртка в Києві. Після Жовтневого перевороту позбувся кафедри, проживав в Києві. Був членом Вченого комітету при міністерстві віросповідань при гетьманові П. Скоропадському.

П. Светлов доволі високо цінував значущість філософського знання, підкреслюючи: «Філософія озброює нас точними науковими критеріями для відрізнення істини від омани і правильної оцінки в незліченній безлічі існуючих і постійно виникаючих нових вчень; вона допомагає орієнтуватися в лабіринті різних теорій і не дає розгубитися у вирі науково-філософських ідей, коли кожній ідеї та кожній теорії відводить своє певне місце в історії людської думки, її пошуків правди. Нарешті, філософія робить ще більше: вона підводить підсумки праці людської думки і тим самим намічає шляхи до істини» [4, с. 328]. Він був прихильником заснування богословських факультетів при університетах, вважаючи, що «...без богослов'я університет не може бути університетом, тобто сукупністю всього наявного людського знання» [4, с. 322].

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

П. Светлов залишив значну богословську спадщину (тільки в 1885–1900 рр. опублікував 70 творів, серед яких знаходимо як фундаментальні дослідження, так і численні статті, вміщені на сторінках російських та іноземних журналів).

Гнат Петрович Головінський (1807–1855) – педагог, професор Київського університету, ректор Римо-католицької духовної академії в Санкт-Петербурзі, апологет, гомілетик, патролог, духовний письменник і перекладач. Викладав Закон Божий в школі для молодих шляхтичів у Житомирі. З 1837 р. – професор богослов'я і капелан Київського університету. У 1839 р. здійснив паломництво в Святу Землю, яке пізніше докладно описав. З 1837 р. по 1842 р. Г. Головінський – професор богослов'я римо-католицького віросповідання, настоятель університетської Римо-католицької церкви. Г. Головінський – автор численних теологічних публікацій. Він досліджував взаємозв'язок філософії та фундаментальної теології. У своїх статтях і літературних працях піднімав питання ролі розуму в теології, зробив вагомий внесок у розвиток апологетичної думки. Захищав також схоластичну філософію, вказував на небезпеку для християнства з боку гегельянства, піддав критиці погляди Б. Трентовського на католицьку релігію. Жваво цікавився історією. Був редактором і видавцем напівофіційного видавництва книг з історії Католицької Церкви в Росії «Акти і грамоти про устрій Римсько-католицької Церкви в Російській імперії і Царстві Польському» (1849).

Фома Петрович Добшевич (1807–1880) отримав освіту в Луцькій духовній семінарії, в 1826–1830 рр. навчався на теологічному відділі Віденського університету, який закінчив зі званням магістра теології. У 1831–1835 рр. служив учителем світської школи в Житомирі, потім до 1837 р. – каноніком Житомирського кафедрального капітулу. З 1842 р. – професор богослов'я римо-католицького віросповідання в Університеті Св. Володимира та настоятель університетської римо-католицької церкви. Читав для студентів усіх факультетів богослов'я і церковну історію, а для студентів юридичного факультету – церковне право.

Збереглися спогади про Т. Добшевича-викладача Тадеуша Бобровського (1829–1894), який слухав лекції професора на юридичному факультеті у 1844–1845 рр.: «Крім факультетських лекцій всі студенти

першого курсу були зобов'язані слухати курси історії, історії російської літератури та однієї з сучасних мов, до чого було залучено чотирьох лекторів, студенти юридичного факультету і канонічного закону слухали лекції з моральної і догматичної теології католицького обряду. Викладав Добшевич, капелан університетської каплиці, освічена і благородна людина і каплан, прекрасний професор, хоч йому бракувало красномовства і через слабкий голос виникали деякі перешкоди» [9, с. 340]. Його перу належить ряд творів, серед яких «Паломництво до Святої Землі» (1842–1845), «Папка всякої всячини» (1844), віршована повість «Дитятко Ісус» (1846), роман «Рахель» (1848), «Твори» (1848), які складаються з декількох повістей і філософських творів. Вже після смерті Т. Добшевича були видані його праці – «Посмертні промови» (1856) і «Проповіді» (1857).

Микола Михайлович Боголюбов (1872–1934) – філософ, богослов, протоіерей. Доктор богослов'я (1917), професор (1913). Закінчив Московську духовну академію (1896). Вивчав семітологію та єгиптологію, а також історію раннього християнства у Берлінському університеті. Викладач логіки, психології та історії філософії в семінарії у Нижньому Новгороді (1900–1909); професор Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині (1909–1913), професор богослов'я Університету святого Володимира (1913–1918). У 1913 р. за конкурсом Микола Михайлович був переведений у Київ на посаду професора богослов'я Університету св. Володимира. Одночасно він був призначений настоятелем університетської церкви. У зв'язку з ліквідацією кафедри богослов'я в Університеті Києва, служив священником у с. Велика Круча Пирятинського повіту на Полтавщині, настоятелем церкви св. Іоана Богослова (1919–1922), священником Покровської церкви на Пріорці в Києві (1923–1925), настоятелем Спаської церкви в Нижньому Новгороді (1925–1934).

М. Боголюбов розробив оригінальну концепцію науки про релігію, що включає морфологію і класифікацію релігій. При цьому він виробив власну методологію дослідження релігії. М. Боголюбов був переконаний, що філософія релігії повинна розвиватися як позаконфесійна і цілком автономна, окрема від богослов'я наукова дисципліна. Основними ознаками релігії вважав містичне переживання, культ, соціальну значимість, теоретичне вчення. Найбільш плідними рока-

6. Релігійна освіта в другій половині XIX – першій половині XX ст.

ми М. М. Боголюбова, як науковця, були роки його життя в Україні. Саме тут, у 1915 р., він видрукував свою працю «Філософія релігії». В ці ж роки у різних періодичних виданнях видруковуються його статті «Образ Ісуса Христа в Е. Ренана і Д. Штрауса», «Марксизм і наука», «Християнство і міфологія», «Сучасні позацерковні рухи», «Криза міфологічної свідомості в Індії і в Стародавній Греції», «Про прийоми захисту істини християнства», «До питання про походження християнства» та ін.

Михайло Емануїлович Поснов (1873–1931) – богослов, історик християнської Церкви. Навчався в Київській духовній академії, по закінченні викладав в ній біблійну історію. У 1908 р. став приват-доцентом Київського університету по кафедрі історії Церкви. З 1910 р. (з 1913 р. – екстраординарний професор) викладав у Київській духовній академії Святе Письмо Нового Завіту. Захистив докторську дисертацію «Гностицизм 2 ст. і перемога християнської церкви над ним». В еміграції викладав історію церкви і догматику в Софійській духовній академії. Автор, опираючись на історичний, лінгвістичний і теологічний матеріал, розкриває складність і невичерпність святоотцівської спадщини перших десяти століть (до схизми 1054 г.) церковної історії, коли були закладені основи церковності, яка й дотепер визначає життя християнства. Ось як М. Поснов визначав предмет історії Християнської церкви: «Історія християнської Церкви є, з одного боку, наука історична; цим визначається предмет загалом і вказується метод дослідження: як наука історична, церковна історія викладає зміни в минулому житті Церкви, користуючись історичним або індуктивним методом. З іншого боку, церковна історія є наука богословська, входить до сім'ї богословських наук і тут займає своє певне місце» [10, с. 13].

Таким чином, можна констатувати, що у XIX – на початку XX сторіччя в Університеті Св. Володимира впроваджувалися богословські дисципліни. Професори богослов'я, будучи знайомими з досягненнями тогочасної філософії, розробляли оригінальні концепції, що стали основою навчальних курсів, які читали студентам. Проте треба зазначити, що, належачи до київської інтелектуальної еліти, професори-богослови жили зі своїми студентами одним духовним життям, що уможливило поєднання науковості та церковності. Безперечно, їх богословські

ідеї мають історичну цінність, оскільки, з одного боку, репрезентували релігієзнавчу проблематику в навчальних дисциплінах Університету Св. Володимира, а з іншого – впливали на духовну культуру тогочасної спільноти в Україні.

1. Общий устав Императорских российских университетов 1863 г. // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — СПб., 1876. — Т. 3 : 1855–1864. — Ст. 1042–1043, 1045.
2. О лучшем устройстве кафедры богословия в наших университетах // Православное обозрение. — 1865. — Т. 18. — С. 186–216.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. — Ф. 711, оп. 3, спр. 3977. — 212 арк.
4. Светлов П. Я. Место богословия в семье университетских наук / П. Я. Светлов // Христианское чтение. — 1897. — № 11. — С. 320–338.
5. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета св. Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. — К. : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. — Т. 1. — 674 с.
6. Асмус В. Ф. Философия в Киевском университете в 1914–1920 годах: (Из воспоминаний студента) / В. Ф. Асмус // Вопросы философии. — 1990. — № 8. — С. 90–108.
7. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии / Г. Г. Шпет. — М. : РОССПЭН, 2008. — 592 с.
8. Державний архів м. Києва. — Ф. 16, оп. 289, спр. 130 : Дело о возложении чтения логики и опытной психологии на профессоров богословия или законоучителей в высших учебных заведениях, 31 июля 1850 г. — 8 февраля 1851 г.
9. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia / T. Bobrowski. — Warszawa, 1979. — Т. 1. — 386 s.
10. Поснов М. Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.) / М. Э. Поснов. — К. : Изд. им. святителя Льва, папы Римского, 2007. — 614 с.